

FÜZFÁ BALÁZS

Az Iskola a határon térpoétikájához

I.

(Előzmények)

Az Ottlik-kultusz Kőszegen és Szombathelyen (1995–2007)

1995-ben – bő évtizede – azzal az elhatározással vittem el Ottlik-speciálkollégiumos főiskolai hallgatóimat Kőszegre, hogy ott megnézzük az *Iskola a határon* élményanyagának helyszínékként számon tartott épületet és intézményt, aztán hazajövünk, s a látottakat, tapasztaltakat feldolgozzuk magunkban, majd „egy irodalmi mű referenciális viszonyai” vagy valami hasonló címkével látjuk el, s tesszük a dolgunkat tovább.

Ám a valóság nem engedett jóleső szorításából: előbb arra kellett rájönnünk, hogy ez a génius, a regény „helyszíne” egyfelől ma is él, sőt az épület most is iskolaként funkcionál, másfelől pedig arra, hogy ez a „hely” alig ismert a magyar irodalmi köztudatban. Pontosabban az a tény alig ismert, hogy az Iskola ma is létezik, oda el lehet menni, gyönyörű parkjában sétálni, nézelődni, tűnődni, olvasni lehet. Harmadrészt pedig az a tudás vált számunkra nyilvánvalóvá, hogy egy irodalmi szöveg poétikai rétegzettségének közelébe eljuthatunk annak valóságanyagán keresztül, illetve még az is elképzelhető, hogy a szöveg-egész memoriter jellegű tudása az értelmezés egyik lehetséges módja vagy forrása lehet (egyik „kultuszérzékeny” diákom ugyanis fejből tudta az *Iskola a határon*-t, s később ez a fajta kogníció is több közös szellemi élmény forrása lett).

Dávidházi Péter könyve¹ óta tudjuk, hogy az irodalmi kultusz általában mit jelent, s van sejtelmünk arról is, hogy miképpen jelenhet meg mindennapi életünkben és szakmánkban. Ezt a fajta tudást még nem éreztük magunkénak akkor, amikor elkezdtük építeni az Ottlik-kultuszt Szombathelyen és Kőszegen. Az első állomás ezért egy négy féléven keresztül működő speciálkollégium volt, melynek végeredményeképpen megszületett a *Mélylégzés. Adalékok Ottlik Géza Iskola a határon című regényének világához* című tanulmánykötetünk². (A könyvet Hornyik Miklós mint az Ottlik-recepció egyik állomását említi³; de fontosnak tartja Bohár András és Kamarás István is, hogy a benne lévő tanulmányokban az Ottlik-befogadás új típusa és új generációja öltött testet, illetve hallatja a hangját⁴.)

¹ „Isten másodszülette”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989.

² Szerk. F. B., előszó ESTERHÁZY Péter, Szombathely, Savaria University Press, 1997, 1998².

³ OTTLIK Géza, *Éjszakai hajózás*, vál., szerk. és összeáll. HORNYIK Miklós, Bp., Nap, 2006, 390.

⁴ KAMARÁS István, *Olvasó a határon. A Iskola a határon fogadtatásának és befogadásának vizsgálata*, Bp.–Szombathely, Pont–Savaria University Press, 2002, 22.

1997–99-ben több (riport)filmet forgattunk a Szombathelyi Városi Televízióval, a Nyugat-dunántúli Regionális Televízióval és a Duna Tv-vel Kőszegen, az Iskolában, s gyűjtöttük a szellemi és az anyagi muníciót ahhoz, hogy nagy tervünk valóra válhasson: 1999-ben emléktáblával jelöltük meg a „hely”-et (a Weöres Sándor Társaság és a Soros Alapítvány segítségével). „A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van” – olvasható most már a bejáratnál, ha végigsétálunk a főállén, s belépünk a bolthajtásos előtérbe (a még bolthajtásosabban gyönyörű ebédlő melletti kis térbe).

1997 óta – amikor a szakkollégisták első generációja végzett – sorban születnek a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Irodalom Tanszékén⁵ az Ottlikkal és művével foglalkozó szakdolgozatok (eddig körülbelül tucatnyi), 2001-ben pedig néhányan részt vettek a Kamarás István irányította, az *Iskolával* kapcsolatos olvasásszociológiai kutatásban, illetve azóta többen elvégezték az egyetemi magyar szakot. Különös örömet okoz számomra, hogy van közöttük olyan is, aki már doktori disszertációját is megvédte, s éppen e konferencia kezdeményezője és fő szervezője lett, és olyan is, aki most végzi a doktori iskolát (ugyanaz a Kovács Ági, aki egykor – s talán még ma is? – fejből tudta-tudja a regényt).

Részben az Ottlik-kultuszról nőtt ki *Az élményközpontú irodalomtanítási program könyvei* című sorozatunk, melynek hat kötetét a Pont Kiadó és a Savaria University Press jelentette meg 2002–2003-ban. (Közöttük a világ, illetve a Kárpát-medence irodalomtanítását áttekintő, továbbá a magyarországi irodalomtankönyveket kutatásszerűen bemutató kötetek is találhatóak.)

Egy „rendes” kultusznak fontos része az a szertartásrend, amely kialakul általa és körülötte. Mi ezt 2004-ben azzal próbáltuk egy közösség számára „szemközelté” hozni, hogy több mint kétszáz ember részvételével felolvastuk az *Iskola a határon* (három helyszínen, Kőszegen, illetve Szombathelyen, három nap alatt). Az ürügy a *határok* virtualizálódása volt az Európai Unióba történő belépés kapcsán (április végén), ám mindannyiunkat megdöbbentett, hogy a néhány évszázada elfeledett, korábban azonban természetes közös, hangos olvasásnak mekkora ereje és hatása lehet. Persze arról is okkal-joggal gondolkodhattunk ekkor, hogy mennyiben változik meg egy regény(cím) jelentése, ha „elcsúszik” mögüle a valóság, vagyis ha megszűnik ama országhatár, amely referenciális alapja volt a szöveg egyik jelentésrétegének.

A közeljövőbe tekintve pedig hadd említsem meg a VOTI (Virtuális Ottlik Intézet) szerveződését: ez az „intézet” egy olyan elektronikus adatbázis és internetes szellemi központ lesz, amely megpróbálja mindazokat összefogni, akik Ottlikkal valaha is foglalkoztak, s megpróbálja – legalább virtuálisan – elérhetővé tenni az íróval kapcsolatos dokumentumokat (így például a Kolozsvárt található Ottlik Könyvtárat is).

Miután pedig a VOTI „belerázódott” a világba, vele párhuzamosan (2008–2009-ben) szeretnénk létrehozni a valóságban is működő Ottlik Intézetet, amely regionális irodalomtudományi kutatóhelynek gondolja el magát néhány irodalmár kutatóval, akiknek „végső” céljuk, hogy egyfelől a nem túl távoli jövőben megjelenő Ottlik-monográfia munkálatait segítsék, másfelől előkészítsék az *Iskola a határon* genetikus hálózati kritikai kiadását. Továbbá a Trieszti-öböltől Bécsig „megkutassák” a „katonaiskolások” irodalmi munkásságát (Rilke, Musil, Ottlik – Joycéval kiegészítve a sort, aki ugyan nem volt kato-

⁵ Ma: Nyugat-magyarországi Egyetem BTK Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete

naiskolás, de akinek szintén vannak szombathelyi „kötődései”, hisz Leopold Bloom ebből a városból származik).

Egy „rendes” kultusz épp attól az, ami, hogy soha nincs „vége”; a mi kultuszunk azonban azt reméli, hogy a 2009-ben (az *Iskola* kiadásának 50. évfordulóján) felállítani tervezett Ottlik-szoborral egyfajta „végpont”-hoz érkezünk, s attól kezdve az Ottlikkal kapcsolatos regionális kutatásokban a tudományosság kerül majd előtérbe. Ennek a munkának reprezentatív eseménye szeretne majd lenni az Ottlik-centenáriumon, 2012-ben megrendezendő nemzetközi konferencia.

De a kultusz természetesen nem „ér véget” akkor sem, csak (részben) átalakul, pontosabban – bő másfél évtized munkája után – „átadjuk” azoknak, akiket célunk volt megszólítani: a középiskolásoknak és minden olvasónak, Kőszeg, Szombathely, illetve a magyarul beszélők közösségének: azoknak, akik ennek a regénynek s ennek a szövegkorpusznak valamennyi rezdülését érteni képesek. Azoknak, akik tudják, hogy a hallgatás olykor többet mond a szavaknál, azoknak, akik tudják egyrészt, hogy „a regényt már csak a hallgatás előzi meg” (*Próza*), másrészt pedig bizonyosak benne, hogy „csak az érzés az, ami biztosan van” (*Buda*).

II.

Az Iskola a határon térinformatikai modellje

(Bevezetés)⁶

1.

A jelenlévők számára szükségtelen részletesebben felidéznünk az utóbbi évek magyarországi (és nem magyarországi) publikációit, melyek a digitalizáció adta irodalomtudományi lehetőségeket latolgatják, illetve azokra reflektálnak. Elég, ha a *Literatura*, illetve a *Helikon* hipertext-különszáma (2003/1; 2004/3) s a *Világosság* tematikus összeállítására (2003/1) utalunk. Jelezzük még, hogy a digitális irodalomról – nem a digitalizált, hanem az eleve ilyen céllal és eszközrendszerrel születő irodalomról – magunk is több helyütt igyekeztünk kifejteni álláspontunkat (*Életünk, Könyv és Nevelés, Fordulópont* stb.), olykor vitát is indukálva. A korábbi folyóiratpublikációkat aztán manapság rendre követik az immár egyberendezett tanulmányokat tartalmazó kötetek (Müllner András: *A császár új ruhája*⁷; *Az internetkorszak kommunikációja*⁸ stb.), s bizonyos várható, hogy a közeli jövőben napvilágot látnak a téma első monografikus igényű feldolgozásai is.

A digitális irodalom térnyerése folytatódik (lásd a Spanyolnátha vagy a Terasz, továbbá a Dokk elnevezésű honlapokat, portálokat, melyek szinte észrevétlenül váltak mindennapi életünk részeivé!), s lassan befejeződni látszik a klasszikus irodalom digitalizálá-

⁶ Hálás köszönetemet fejezem ki Majthényi Lászlónak és Vörös Viktornak. Önzetlen segítőkészségük és fáradságot nem kímélő áldozatvállalásuk nélkül ez a dolgozat, illetve maga a bemutató – így maga a kutatási irány – nem született volna meg.

⁷ Bp., Jóság, 2007.

⁸ Szerk. BALÁZS Géza, BÓDI Zoltán, Bp., Gondolat–Infonia, 2005.

sának folyamata is (MEK, DIA stb.). Néhány elvetemült magánzót leszámítva ma már igaz van ember, aki író létére ceruzát, tollat, mechanikus írógépet használna a mindennapi munkában. (Tisztelet a kivételeknek!)

A „meta-paradigmaváltás”, melyet „civilizációs” vs. „kommunikációs válság”-nak (stb.) is előszeretettel szoktunk nevezni, nagyjából a közepénél tarthat: életünk jelentős része ma már aligha képzelhető el a digitalizáció adta áldások nélkül. (Az a kis rész, amely még megmaradt érintetlennek, lassan szintén és nyilvánvalóan bekebeleződik az új médium által.) A tudáshoz való utak fénysebességgel történhető lerövidítésének⁹ ugyanis nincs alternatívája.

Említsük még meg, hogy fentiekkel párhuzamosan gőzerővel zajlik az irodalom öntematizációjának újrajródási folyamata is, ama átalakulás, melynek során egyre-másra jelennek meg az új szempontoktól megtermékenyített vastkos tanulmánygyűjtemények – hol antropológiai¹⁰, hol „idegenségelméleti”¹¹, de legfőképpen az irodalom és annak kutatása (továbbá kutatásmetodikája) vizualizálódásának¹² szemszögéből rendezve újra kutakodásaink tárgyát, vagyis már meglévő irodalmi jellegű tudattartalmakat és konstans nyelvi képződményeket – természetesen visszamenőlegesen is. E másik, szűkebb értelmű paradigmaváltás által tehető föl immár azok a kérdések, melyek e még behatárolható, vagyis állandó formákkal rendelkező szövegalkotások számára egy új fajta, „digitális poétika” horizontja felől kínálnak rátekintő befogadói és tudományos perspektívát.

2.

Jómagam effajta kérdése mindennek okán – csatlakozva a jelzett átíródásokhoz, igyekezvén „becsatornázódni” azokba – az volt az utóbbi években, hogy a digitalizáció nyelve és eszköztárszere tudhat-e valamit hozzátenni ama korábban megszületett irodalmi alkotások recepciójához? (Természetesen igen, hisz éppen a dekonstrukció szegedi iskolájában születtek az első ilyen jellegű hipotézisek és válaszok a *Fanni hagyományai*¹³, *A Rom*¹⁴

⁹ Lásd a HRABAL–MENZEL-páros klasszikus darabjának ironikus-gyönyörű jelenetsorait a rövidítés divatjáról a *Sörgyári capriccio* című filmben (1981)!

¹⁰ Például: *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*, szerk. BEDNANICS G., BENGI L., KULCSÁR SZABÓ E., SZEGEDY-MASZÁK M., Bp., Osiris, 2000.

¹¹ *Identitás és kulturális idegenség*, szerk. BEDNANICS Gábor, KÉKESI Zoltán, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Bp., Osiris, 2003 (Osiris könyvtár).

¹² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A gép poétikája = Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán és GINTLI Tibor, Bp., Anonymus, 2002, 401–420; *Történelem, kultúra, medialitás*, szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZIRÁK Péter, Bp., Balassi, 2003; *Az esztétikai tapasztalat medialitása*, szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SZIRÁK Péter, Bp., Ráció, 2004; *A kultúra átváltozásai. Kép, zene szöveg*, szerk. JENEY Éva, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Balassi, 2006; *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2006 (Tiszatáj könyvek).

¹³ *Fanni hagyományai*, szerk. ODORICS Ferenc és SZILASI László, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1995 (deKON-KÖNYVEK, Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat 2).

¹⁴ ÁRMEÁN Otília, *Rom. költ., avagy milyen mosogatásra kényszerít néhány betű időzése A Romban* = Á. O.–MEDGYES Tamás, *Szövegek között értelmezéssel*, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 9–37.

vagy a *Fuharosok*¹⁵ – s más művek – kapcsán.) Elképzelhető-e például, hogy eme új fajta világmegismerő kompetencia segítségével visszamenőlegesen és érvényesen szóljunk egy már olyannyira feltárt szövegvilágú alkotásnak tűnő remekműről, mint az *Iskola a határon* – mint ahogyan ez a problémafeltevés (éppen ezen a konferencián is) már olyannyira természetes módon történik meg a regény, illetve az Ottlik-szövegek vizuális narrációjával kapcsolatban¹⁶? E kérdésekre jómagam nemrégiben egy hosszabb tanulmányban kerestem a választ, mely a későbbi kutatások hipotéziseit szerettem volna megalkotni.¹⁷

3.

Jelen bemutatónk e kutatás egy további állomását – vagy stílusosabban szólva: „ugró-pont”-ját – szeretné „rögzíteni” (vagy inkább: körülírni). Míg korábban – az említett dolgozatban – elsősorban arra helyeztem a hangsúlyt, hogy az Ottlik-regény szövegszerkezete vizsgálható a hipertextualitás dimenziói felől, addig most elsősorban a térinformatika lehetőségeit szeretném felvillantani. E térinformatikai modell tartalmazza a fenti kötetben előrejelzett hipertextuális jelentésképzés vizsgálatának első lépéseit is, mindenekelőtt azonban arról szeretne szólni, hogy az fajta térpoétika, melynek a regény kapcsán keletkezett szakirodalmából egy komolyabb kötetet bizonyára könnyedén meg lehetne tölteni (lásd Faragó Kornélia, Nagy Edit, Tar Patrícia, Szolláth Dávid és mások munkáit!), valami módon modellezhető legyen: későbbi szövegelemzések számára. Elképzelésünk szerint a szöveg mikrostruktúrája ugyanis mélyebben megközelíthető ama látványelemek segítségével, melyek azt a térszerkezetet, mely eddig „csak” a textus metaforikusságában, szimbolikájában jelenhetett meg, a kétdimenziós világból egyszerűen „átemelik” egy háromdimenziós világba.

Nem titkolt reményünk, hogy az e kísérlet eredményezte tapasztalatok révén más szövegek digitális vizsgálata számára is gyűjthetünk információkat.

Összességében pedig abban bízunk, hogy az általunk kidolgozott szövegvizsgálati módszer segítséget nyújthat a két dimenzióban történő kutakodások által csak korlátozottan leírható tartalmak megjelenítéséhez. Nem mást remélünk tehát, mint hogy néhány, fogalmi nyelven viszonylag nehezen meghatározható-megközelíthető immanens tartalmat sikerül új megvilágításba helyezni a térinformatika elemi eszközeinek a szövegértelmezésbe való bevonása segítségével.

4.

A továbbiakban pedig majd megkíséreljük elvégezni Esterházy Péter híres Ottlik-rajzlapja születésének rekonstrukcióját. Legalábbis modellezni szeretnénk, hogy az egyes grafit-

¹⁵ BOCSOR P., MÜLLNER A., NÉMETH Gy., ODORICS F., SZÉCSÉNYI T., *Esterházy Péter: Fuharosok*, Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomelméleti Csoportja–Pompeji Alapítvány, 2000 (CD-ROM).

¹⁶ Lásd KORDA Eszter könyvét: K. E., *Ecset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Bp., Fekete Sas, 2005.

¹⁷ FÜZFA Balázs., „...Sem azé, aki fut...” (*Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*), Bp. Argumentum, 2006 (Irodalomtörténeti füzetek).

rétegek egymástól elválaszthatók, illetve szeretnénk majd bemutatni – egy következő Ottlik-konferencián... – ezen a strukturált „grafithalmazon” a nyomtatott oldalak segítségével már most is demonstrált hipertextuális motívumszerveződést a nagyregény szövegében.

Bízva abban, hogy az a fajta polifónia, melyről Bányai János beszél megkapóan Ottlikkal kapcsolatban – „...a rendezetlen dolgok bármilyen megszokott formájú elrendezése a dolgok lényegének elfedése”¹⁸ –, eme új jelentésmezővel tovább gazdagodhat. Bízva abban, hogy Ottlik az *Iskolában* a világ rendezetlen dolgait tényleg egy igazán új fajta, preposztmodern grammatikai erőterben és poétikai strukturáltságban tudta elhelyezni – ez pedig nem más szövegrend, mint az emberi létezés alapmintázata, melyet az igen–nem-dichotómiát a digitális világrend egyetemes törvényévé emelő Neumann János a kettős számrendszerben talán nem is felfedezett, hanem egyszerűen újra megtalált.

Egyébként nagyjából egy időben Ottlikkal. – Amiképpen az első igazi időfelbontásos-visszaemlékezéses-térpoétikás-rajzos-többszempontú magyar regényt Kazinczy Ferenc írta meg – nagyjából egy időben Bolyai Jánossal. A világot elsőként „digitalizáló” matematikussal; aki mellesleg persze költő is volt. Mert akkor az úgy volt szokás. Mellesleg az ember költ és (gyógy)ír – miközben fogságba vonul, netán országot, Lánchidat épít, esetleg mézet és bort termel; későbbi időkben meg központi fűtést szerel – mint Arany az Akadémián –, aztán, egy következő évszázadban meg véresen komoly gyerekkatonásdit játszik, mint Rilke és Musil és Krleža, és bridzsezik, mint megint valaki más, de ő talán már nem is ebben a tér–idő-dimenzióban...

---

¹⁸ BÁNYAI János, [*Bárhoz érintjük...*] – elhangzott az Újvidéki Televízióban 1979-ben, valószínűleg – a szerző emlékezete szerint „...szinte biztos” – az OTTLIK–HORNYIK-beszélgetés (O. G., *Hosszú interjú...*) bevezetéseképpen (BÁNYAI János magánarchívuma, gépirat, kb. 65 sor, a szerző kézírásos, egyértelmű javításaival).